

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՄՆ
(1919 թ. վերջ – 1920 թ. սկիզբ)*

ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ

<https://doi.org/10.52853/01350536-2021.3-134>

Բանալի բառեր՝ Հայաստանի Հանրապետություն, ԱՄՆ, ճանաչում, բանաձև, քաղաքացիական առաքելություն, ենթահանձնաժողով, օժանդակություն, պարեն, փոխառություն, համայնք, միասնություն, հանրահավաք:

Նախաբան

1919 թ. սկզբին երիտասարդ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության առջև ծառացած բազմաթիվ խնդիրների շարքում պարենավորման հարցը շարունակում էր մնալ լրջագույններից մեկը: Այն լուծելու նպատակով ՀՀ կառավարությունը 1919 թ. հունվարի վերջին կայացնում է որոշում¹, որը փետրվարի 4-ին որպես հատուկ օրինագիծ հաստատվում է Խորհրդարանի կողմից: Վերջինիս համաձայն կազմավորվում է աշխատանքային խումբ՝ քաղաքացիական առաքելություն², որին հանձնարարվում է «ուղևորվել Եվրոպա և Ամերիկա, դիմել Հայաստանի Խորհրդի անունից համաձայնության պետությունների և Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների կառավարություններին և խնդրել նրանց օգնությունը՝ ներմուծելու երկիր Հայաստանին պակասող պարենը և առաջին անհրաժեշտության ուրիշ ապրանքներ»³:

ՀՀ-ի քաղաքացիական առաքելության գործունեության մեկնարկն ԱՄՆ-ում

ՀՀ-ի կառավարության քաղաքացիական առաքելությունը՝ ՀՀ նախկին վարչապետ Հովհաննես Քաջազնունու նախագահությամբ, 1919 թ. մայիսի 18-ին մեկնում է Թիֆլիս՝ Եվրոպա ուղևորվելու նպատակով⁴: Աշխատանքային խմբում ընդգրկված էին կապիտան Սուրեն Մելիքյանը՝ իբրև նախագահի

* Ներկայացվել է 25. IX. 2021 թ., գրախոսվել է 30. IX. 2021 թ., ընդունվել է տպագրության 28. X. 2021 թ.:

¹ Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ), ֆ. 199, ց. 1, գ. 43, թ. 15–16, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության նիստերի արձանագրություններ 1918–1920 թթ., 2014, էջ 106–107, Ս. Վրացյան. 1998, էջ 254:

² Աշխատանքային խմբի կազմավորման մասին համառոտ տե՛ս Ա. Ղամբարյան. 2019, № 3, էջ 254–261:

³ Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի նիստերի արձանագրություններ 1918–1920 թթ., 2010, էջ 167:

⁴ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 59, մաս 2, թ. 1:

քարտուղար, տնտեսական խորհրդականներ՝ ֆինանսների նախկին նախարար Արտաշես Էնֆիալյանն ու գյուղատնտես Արտեմ Փիրալյանը: Պատվիրակությունը Փարիզ է հասնում հունիսի 16-ին⁵: Շուրջ երեք ամիս Հ. Քաջազնունու առաքելությունը՝ դաշնակից պետություններից ֆինանսական աջակցություն ստանալու նպատակով, ակտիվ աշխատանքներ էր կատարում թե՛ Փարիզում և թե՛ Լոնդոնում, սակայն շոշափելի արդյունքների չհասավ: Հասկանալով, որ Եվրոպայում որևէ հստակ պատասխան չի տրվում հայոց հայցադիմումներին՝ Փարիզում ՀՀ-ի ու Ազգային պատվիրակությունների համատեղ նիստում, որոշում է կայացվում պաշտոնապես և ուղղակիորեն դիմել ամերիկյան կառավարությանը՝ հենց ԱՄՆ-ում⁶: Յրանսիայից ԱՄՆ մեկնող Քաջազնունու գլխավորած պատվիրակությունը միացավ Փարիզում ՀՀ պատվիրակություն անդամ Գարեգին Փաստրմաճյանը (Արմեն Գարո), ով նշանակվել էր ԱՄՆ-ում ՀՀ լիազոր ներկայացուցիչ:

Հ. Քաջազնունու գլխավորությամբ ՀՀ պաշտոնական պատվիրակությունը Փարիզից ԱՄՆ է ուղևորվում 1919 թ. հոկտեմբերի 1-ին: Այնտեղ հանդես գալու քաղաքացիական առաքելության հիմնական՝ այդ երկրից տնտեսական աջակցություն ստանալու նպատակից բացի, Քաջազնունին լիազորվել էր նաև քաղաքական խնդիրների լուծումներն ապահովելու իրավունքով:

Առաքելությունն ԱՄՆ է հասնում և ափ իջնում Նյու Յորքում 1919 թ. հոկտեմբերի 9-ին՝ հինգշաբթի օրը: Նույն ժամանակ այդտեղ էր արդեն նաև ԱՄՆ-ում ՀՀ լիազոր ներկայացուցիչ Գ. Փաստրմաճյանը, ով, ինչպես հաջորդում էր մամուլը, «ՀՀ կառավարության մասնավոր ներկայացուցիչն էր»⁷:

Նավամատուցյում անկախ Հայաստանի պատվիրակներին դիմավորում էր Նյու Յորքի հայություն թուր խավերի ներկայացուցիչներից հավաքված բազմությունը: Ներկա էին նաև ամերիկահայ մամուլի՝ մասնավորապես «Կոչնակ Հայաստանի», «Ազգի» ու «Հայրենիքի» թղթակիցները. «Երբ որ Հանրապետության ներկայացուցիչները դուրս ելան նաւէն, զիրենք դիմավորելու եկող բազմութիւնը ծափերով եւ կեցցէներով ողջունեց զանոնք, օգին մեջ շարժելով հայկական եռագոյնի դրօշներ ու դրօշակներ»⁸:

Խանդավառ ողջունների ուղեկցությամբ առաքելության անդամներն առաջնորդվում են նավամատուցի հյուրասրահ, ուր որոշ ծիսակատարություններ էին նախատեսված: Դիմավորող հանձնախմբի ատենապետ Տ. Ասլանյանը, հանդես գալով «բարի գալուստի ճառով», ցավ հայտնեց՝ ամբողջ Հայաստանը դեռ ազատագրված չէր և մաղթեց, որ բոլոր հայերը շուտով կարողանան տոնել միացյալ Հայաստանի անկախությունը: Ի պատասխան՝ Հ. Քաջազնունին, մի քանի «հուզիչ նախադասություն հնչեցնելով», հույս հայտնեց մոտ ժամանակները Հայաստանում տեսնել բոլոր հայերին. «Խանդավառությունը իր ծայրահեղ աստիճանին հասավ, եւ կեցցեները օդը

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Նույն տեղում, ց. 1, գ. 290, թ. 55–60:

⁷ «Կոչնակ Հայաստանի» (Նյու Յորք), 1919, 18 հոկտեմբերի, թիվ 42, էջ 1353:

⁸ Նույն տեղում:

կլթնդացրնէին, երբ ներկայացուցիչները օթոմոպիլ մտան»⁹։ Այդ պահից սկսած՝ ՀՀ քաղաքացիական առաքելութեանը՝ որպէս ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ միանում է մինչ այդ Նյու Յորք ժամանած Գ. Փաստրմաճյանը։ Մինչև հյուրանոց հյուրերի մեքենան ուղեկցում էին բավական մեծ թվով ավտոմեքենաներ, որոնք զարդարված էին ամերիկյան և հայկական դրոշներով։ Ավտոշարասյան դիմացից ընթանում էր ամերիկյան մի զինվորական մոտոցիկլետավոր։ Պատվիրակների ժամանման առթիվ դրոշակադրվել էին հայկական կուսակցութեանների շենքերը, ճաշարանները, թերթերի խմբագրութեանները, անհատական շենքերն ու բնակարանները։

Նյու Յորքի 5-րդ պողոտայի վրա գտնվող «Ուոլդորֆ Աստորիա» հյուրանոցի, ուր կանգ էին առնելու ներկայացուցիչները, շենքի վրա նույնպէս ծածանվում էր Հայոց Եռագույնը՝ ամերիկյան դրոշի կողքին։

Հ. Քաջազնունու պատվիրակութիւնը Վաշինգտոնում՝ վկայութիւն ԱՄՆ Սենատի ենթահանձնաժողովի լսումներին, հանդիպումներ ամերիկյան վարչակազմի բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ

Հոկտեմբերի 9-ի երեկոյան պատվիրակութեան անդամները Նյու Յորքից մեկնեցին Վաշինգտոն՝ ամերիկյան կառավարութեանը ներկայացնելու իրենց խնդիրները։ Հոկտեմբերի 10-ին Հ. Քաջազնունին¹⁰ իբրև ՀՀ-ի քաղաքացիական առաքելութեան նախագահ և Գ. Փաստրմաճյանը¹¹ որպէս հանրապետութեան դիվանագիտական ներկայացուցիչ, հանդես եկան վկայութեամբ ԱՄՆ Սենատի արտաքին հարաբերութեանների հանձնաժողովի ենթահանձնաժողովում «Նաղաղութեան պահպանումը Հայաստանում» խորագրի ներքո ընթացող լսումներին։ Դրանք մեկնարկել էին 1919 թ. սեպտեմբերի 27-ին՝ սենատոր Ջոն Շարփի Ուիլյամսի ներկայացրած բանաձևի շուրջ, որն ԱՄՆ կառավարութեանը լիազորում էր ստանձնել հայերի համար դաշնակիցների ծրագրած օգնութիւնը և ամերիկյան զորքեր տրամադրել Հայաստանին¹²։

Հայ պատվիրակների վկայութիւնները կարևոր նշանակութիւն ունեցան ենթահանձնաժողովի անդամների կարծիքների ձևավորման գործում։ Անգամ ենթահանձնաժողովի նախագահ սենատոր Ուորեն Գ. Հարդինգը, ով հայկական հարցերի շուրջ զուսպ կեցվածք էր դրսևորում, մասնավոր զրուցներում ակնարկում էր, թե, թերևս, խելամիտ կլիներ առաջարկել՝ Երևանի կառավարութեանը քաղաքական ճանաչում, ռազմական նյութեր և ֆինանսական վարկ հատկացվի¹³։

Ենթահանձնաժողովի առջև վկայութեամբ հանդես գալուց հետո ՀՀ-ի ներկայացուցիչները, սենատոր Ջ. Ուիլյամսի ուղեկցութեամբ, մեկնեցին Սպիտակ Տուն։ Սակայն նախագահ Վ. Վիլսոնը վատառողջ լինելու պատճառով

⁹ Նույն տեղում։

¹⁰ Սենատի ենթահանձնաժողովի առջև Հ. Քաջազնունու վկայութեան մասին տե՛ս Ա. Ղամբարյան. 2019, № 3, էջ 254–261։

¹¹ Գ. Փաստրմաճյանի վկայութեան մասին տե՛ս Ա. Ղամբարյան. 2020, էջ 89–93։

¹² Հայաստանը միջազգային դիվանագիտութեան և սովետական արտաքին քաղաքականութեան փաստաթղթերում (1828–1923), 1972, էջ 566։

¹³ «Հայրենիք» (Պոսթոն), 12 հոկտեմբերի 1919, էջ 1։

չկարողացավ հանդիպել առաքելության անդամների հետ: Բարձրաստիճան հյուրերին ընդունել էր նրա քարտուղար Զ. Պ. Թումուլտին: Վերջինս, փոխանցելով Վ. Վիլսոնի ափսոսանքները հանդիպման չկայանալու հանգամանքի վերաբերյալ, նաև հայտնել էր հայ պատվիրակներին Հայկական հարցի նկատմամբ ԱՄՆ նախագահի համակրանքի մասին:

Նկատենք, որ նախագահի հիվանդության կապակցությամբ այդ օրերին Փարիզից Հայկական պատվիրակությունների հեղափոխականներ Պողոս Նուբարն ու Ավետիս Ահարոնյանը հայության անունից հեռագիր էին հղել Վ. Վիլսոնին. «Մեծ ցաւ զգացինք իմանալով ձեր հիւանդ ըլլալը, եւ այժմ ուրախ ենք որ սկսած էք ապաքինիլ: Մենք, հայ ազգին հետ միատեղ, մեր ամենէն անկեղծ ցաւակցութիւնները կըյայտենենք ձեր խանգարեալ առողջութեան մասին՝ որ այնքան թանկագին է ձեր փառապանծ հայրենիքին, մարդկութեան եւ Հայաստանին համար»¹⁴:

Հոկտեմբերի 10–11-ի ընթացքում հայ պատվիրակությանն ընդունել էին նաև ԱՄՆ փոխնախագահ Թ. Ռ. Մարշալը, Սենատի մեծամասնության ղեկավար Հ. Ք. Լոջը և փոքրամասնության ղեկավար Գ. Մ. Հիչքոքը, սենատոր Ու. Հ. Քինգը, պետական քարտուղար Ռ. Լանսինգը¹⁵:

Հանդիպումների ժամանակ ԱՄՆ պետական այրերը շատ սիրալիր էին և խրախուսական խոսքեր էին հնչեցրել: Սրտագին ընդունելությունը, սակայն, չէր նշանակում, որ նրանք ամբողջությամբ կիսում էին հայ ժողովրդի ցավը և միանշանակ ու անհետաձգելիորեն պատրաստ էին աջակցել՝ առնվազն տվյալ պահին առկա հայկական խնդիրների լուծմանը: Այն հանգամանքը, որ ԱՄՆ ժամանելուն պես՝ ընդամենը երկու օրվա ընթացքում, ՀՀ քաղաքացիական առաքելության անդամներն առանց որևէ խոչընդոտի, հետաձգման ու ձգձգման ընդունվել էին մեծ տերության պաշտոնական ամենաբարձր աստիճանների ներկայացուցիչների կողմից, ինչ խոսք, ոգևորիչ էր: Այդուհանդերձ, որոշ պետական այրերի կողմից անգամ ջերմ ընդունելությունը, չէր ապահովում քաղաքական, կամ ռազմական օժանդակության ուղղությամբ որևէ քայլի փորձ: Իրականությունը հասկանալու համար Հայաստանի պատվիրակներին շատ ժամանակ պետք չեղավ:

Պետական քարտուղար Ռ. Լանսինգի հետ հանդիպման ժամանակ, Հ. Քաջազնունու ներկայացրած ՀՀ ճանաչման հարցին ի պատասխան, ամերիկյան պաշտոնյան ընդամենը խորհուրդ էր տվել պաշտոնական հուշագիր ներկայացնել¹⁶:

Այդ հանդիպման մասին «Կոչնակ Հայաստանին» գրում էր. «Ուօշինկ-թընէն Հոկտ. 13 թիւով Ամերիկեան թերթերու կը հեռագրեն թէ հրապարակ դրուած է այն հարցը՝ ըստ որում Հայկ Հանրապետութեան նախկին վարչապետ Քաջազնունի եւ ելեմտական նախարար Էնֆիլէճեան՝ պետական Քար-

¹⁴ «Կոչնակ Հայաստանին», 1919, 18 հոկտեմբերի, թիվ 42, էջ 1352, «Հայաստան» (Փարիզ), 1919, 11 հոկտեմբերի, թիվ 8, էջ 76:

¹⁵ «Յառաջ» (Երևան), 10. I. 1920, «Կոչնակ Հայաստանին», 1919, 18 հոկտեմբերի, թիվ 42, էջ 1351, «Հայրենիք», 15 հոկտեմբերի, 1919 թ., Ռ. Գ. Հովհաննիսյան. 2014, հ. II, էջ 459:

¹⁶ Ռ. Գ. Հովհաննիսյան. 2014, հ. II, էջ 464, Գ. Ованисян. 2007, с. 286; Գ. Махмуриян. 2018, с. 264.

տուղար Լենսինկի դիմում ընելով խնդրեցին որ զինուորներ հավաքուին Ամերիկայի Հայերէն»¹⁷: Շաբաթաթերթը տեղեկացնում է՝ նշված հարցը նաև պատերազմական նախարար Նյուտոն Դ. Բեյքերի ուշադրության կենտրոնում էր, ով առաջիկայում, ըստ թերթի, հավանաբար՝ հոկտեմբերի 14-ին, պատրաստվում էր ներկայացնել այն Սենատի նիստին¹⁸: Նույն օրը նախարարը նաև պարզաբանումներ էր ներկայացրել հայկական առաքելության անդամներին՝ ՀՀ ամերիկահայ քաղաքացիներից հավաքագրված զորքեր ուղարկելու հնարավորությունների վերաբերյալ¹⁹:

Աշխատանքներ առաքելության հիմնական հանձնարարականների իրականացման ուղղությամբ 1919 թ. վերջին

1919 թ. հոկտեմբերի երկրորդ կեսից սկսած մինչև նույն տարվա վերջ՝ անկախ քաղաքացիական առաքելության ձեռնարկած քայլերի, ինչպես նաև ամերիկյան բարձրաստիճան պաշտոնյաների համակրանքի և պատրաստակամության արտաքին դրսևորումների, ԱՄՆ-ի կողմից ոչ՝ քաղաքական, ոչ՝ ռազմական օժանդակության որևէ պատկեր չէր ձևավորվում: Իրականում Սենատի ենթահանձնաժողովի լսումների արդյունքը ոչ այլ ինչ էր, քան մերժում՝ թե՛ մանդատի և թե՛ ռազմական օգնության: Ջ. Շ. Ուիլյամսի բանաձևի վերաբերյալ լսումներն ընդամենը նպաստել էին Կոնգրեսի կողմից միայն հումանիտար օգնության պարենի հետագա մատակարարումների համար բյուջետային միջոցների հատկացմանը: Դա ակնհայտ դարձավ արդեն հոկտեմբերի 16-ին՝ ԱՄՆ ռազմածովային նախարար Ջ. Դենիելսի ելույթից, ով Նյու Յորքում «Մերձավոր Արևելքի օգնության» համագումարում, իր ելույթի ժամանակ գովաբանելով հումանիտար օգնությունը և ընդգծելով վերջինիս կարևորությունն ու անհրաժեշտությունը՝ փաստացի հաստատեց՝ ԱՄՆ-ը հրաժարվում էր ստանձնել Հայաստանի թե՛ մանդատը և թե՛ ռազմական օժանդակությունը²⁰:

Պաշտոնական ԱՄՆ-ի կողմից ոչինչ չէր ձեռնարկվում նաև ՀՀ-ի ճանաչման օգտին: Անհաղորդ էր նաև պետական քարտուղարությունը թեպետև հայ պատվիրակներն արդեն հոկտեմբերի 28-ին պետական քարտուղար Ռ. Լանսինգին ներկայացրել էին պահանջված փաստաթուղթը՝ «Հայաստանի Հանրապետության ճանաչման մասին» ՀՀ առաքելության նախագահ Հ. Քաջազնունու կազմած հուշագիրը: Սենատոր Հ. Ք. Լոջի կողմից նոյեմբերի 10-ին հուշագիրը ներկայացվել էր Սենատին և տպվել որպես Սենատի № 151 փաստաթուղթ²¹: Պետական քարտուղարի մեկնաբանմամբ՝ ցանկացած քայլ, որը կարող էր այդ պահին անդրադառնալ նախկին Ռուսական կայսրության անդամահատմանը, ցանկալի չէր ԱՄՆ-ի համար:

Անպատասխան էր մնում ոչ միայն ՀՀ-ի պաշտոնական ճանաչման դիմումը: Հայերին սպառնալիքներ հարցը նույնպես միանշանակ չէր ընդունվում պետքարտուղարի կողմից: Պաշտոնապես հավաստվում էր՝ այդ քայլը

¹⁷ «Կոչնակ Հայաստանի», 1919, 18 հոկտեմբերի, թիվ 42, էջ 1354:

¹⁸ Նույն տեղում:

¹⁹ Г. Г. Махмуриян. 2018, с. 264.

²⁰ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 525, թ. 4:

²¹ Նույն տեղում, գ. 498, թ. 20–58:

կարող էր ուղղակի՝ անհատապես թույլատրվել նախագահ Վիլսոնի կողմից և, որ արդեն նմանօրինակ փաստ կար՝ Լեհաստանի պարագայում: Սակայն, ըստ Լանսինգի, լեհերի օրինակը չէր կարող նախադեպ ծառայել: Լեհերին թույլ էին տվել ԱՄՆ-ում կամավորական զորագույնը հավաքագրել ու հանդերձավորել պատերազմի ընթացքում՝ ելնելով պատերազմական ժամանակների պահանջներից և, ինչը որոշիչ էր, այն արտոնվել էր միայն ԱՄՆ-ի կողմից Լեհաստանի կառավարության ճանաչումից հետո²²: Բացի այդ, գլխավոր դատախազ Ա. Փալմերի վերապահությունը բխում էր նմանօրինակ զորահավաքի օրինականության հանգամանքից: Այն է՝ լեհերի դեպքում նկատի էր առնվել նաև, որ «Լեհաստան կը կոռւէր ընդդէմ այն ազգերուն՝ որոնց դէմ պատերազմ յայտարարած էր Մ. Նահանգները, մինչդեռ Միացյալ Նահանգներ երբեք պատերազմ չհայտարարեց ընդդէմ Թուրքիոյ՝ որուն մեկ մասը կը կազմէ Հայաստան»²³:

Առաքելության անդամների ոգևորությունը՝ հատկապես ռազմական օգնություն ստանալու առումով, գնալով նվազում էր: Շուտով այն ընդհանրապես վերաճելու էր հիասթափության՝ կապված ոչ միայն վարչակազմի, այլև Կոնգրեսի դիրքորոշումների հետ: Սենատի ենթահանձնաժողովում Ուիլյամսի բանաձևի լսումները, փաստորեն, հետագա որևէ ընթացք չունեցան: Ոչինչ չարվեց բանաձևի քննարկումն իրականացնելու ուղղությամբ, անգամ ենթահանձնաժողովի զեկույցը չհրապարակվեց՝ չներկայացվեց ԱՄՆ-ի Սենատի նիստին մինչև 1920 թ. մայիսի կեսերը:

Ստեղծված իրավիճակում ՀՀ-ի պատվիրակությանը ոչինչ չէր մնում անել, բացի երկկողմանի հարաբերությունների զարգացման ուղղությամբ աշխատանքներ տանելը, ինչը պետք է նպաստեր առաքելության հիմնական հանձնարարականների իրականացմանը՝ տնտեսական ու քաղաքական անմիջական աջակցություն ստանալուն և հայկական պետության անկախության ամրապնդմանն ու ճանաչմանն ԱՄՆ-ի կողմից: Սակայն այս ուղղությամբ արդյունքները նույնպես փայլուն չէին՝ բացառությամբ որոշ դեպքերի: Հ. Քաջազնունին հեռագրում էր Հայաստան՝ ԱՄՆ-ը 35.000 տոննա ՀՀ-ին այլուր էին վաճառել և, որ նոյեմբերի 28-ին առաջին նավը՝ 8.500 տոննա հացամթերքով Նյու Յորքից ճանապարհվել է Բաթում²⁴: Ըստ Հ. Քաջազնունու, Հայաստանի համար նախատեսված բեռով երկրորդ շոգենավը Նյու Յորքից մեկնելու էր դեկտեմբերի առաջին օրերին:

Նման հաջողությունները ոգևորությամբ էին ընդունվում ամերիկահայերի շրջանում և նշվում ցնծությամբ: Եվ, ընդհանրապես, հայ գաղութի համար ՀՀ-ի քաղաքացիական առաքելության ներկայությունն արդեն տոն էր: Առաքելության անդամներն ամերիկահայերի համար մարմնացումն էին վերածնված Հայաստանի:

Նկատենք, որ Հ. Քաջազնունու առաքելությունը՝ ԱՄՆ-ից տնտեսական և քաղաքական աջակցություն ստանալու նպատակից բացի, նաև պետք է ապա-

²² «Հայրենիք», 15 հոկտեմբերի 1919, էջ 3, Թ. Գ. Հովհաննիսյան. 2014, հ. II, էջ 465:

²³ «Կոչնակ Հայաստանի», 1919, 18 հոկտեմբերի, թիւ 42, էջ 1354:

²⁴ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 20, թ. 184–185:

Հովեր ամերիկահայ պառակտված համայնքի միավորումը²⁵, որի «մարդկային ուժն ու տեխնիկական կարողությունները կենսական նշանակություն ունենին Հայաստանի անկախ պետության համար»²⁶: Այդ հանձնարարականի կատարման նպատակով փոխադարձ զիջումների և ըմբռնումների հիման վրա համագործակցություն էր հաստատվել Ազգային պատվիրակության փոխնախագահ Աբր. Տեր-Հակոբյանի հետ: Վերջինս, որպես Պողոս Նուբար փաշայի լիազոր ներկայացուցիչ, Փարիզից ԱՄՆ էր ժամանել 1919 թ. հոկտեմբերի 12-ին և միանալով ՀՀ քաղաքացիական առաքելությանն՝ ամենուր ուղեկցում էր նրա անդամներին: Ավելի ուշ քաղաքացիական պատվիրակությանը միանում են և մասնակցում կազմակերպված տարբեր միջոցառումներին նաև ՀՀ-ի ռազմական առաքելության անդամները: Ռազմական առաքելությունը, գեներալ Հակոբ Բազրատունու գլխավորությամբ, Փարիզից Նյու Յորք էր ժամանել նույն թվականի նոյեմբերի 22-ին: Առաքելության կազմում որպես Ազգային պատվիրակության Պողոս Նուբարի հատուկ ներկայացուցիչ ընդգրկված էր զորավար Անդրանիկը²⁷: Վերջինիս անդամակցությունը գինվորական պատվիրակությանը հանգեցրեց նրան, որ առաքելությունը ձևակերպվեց որպես ԱՄՆ-ում Միացյալ Հայաստանի ռազմական ներկայացուցչություն: Այդ մասին «Հայաստան» շաբաթաթերթը գրում էր. «... զոր. Բազրատունի և զոր. Անդրանիկ կը մեկնին ամբողջական Հայաստանի Պատվիրակութեան կողմէ իբր միաձույլ առաքելութիւն»²⁸: Ռազմական հարցերից զատ՝ զորավար Անդրանիկը Պողոս Նուբարի կողմից լիազորվել էր նաև ստանձնել ամերիկահայության շրջանում արդեն որոշակիորեն սկսված ֆրկության հանգանակության կազմակերպման գործը, որն էլ զորավարը կատարեց բարձր արդյունավետությամբ:

Ամերիկահայ համայնքի հետ ձևավորվող հարաբերությունների մասին Հ. Քաջազունին ղեկտեմբերի 18-ին վարչապետ Ալ. Խատիսյանին գրում էր. «Մեր կյանքն անցնում է բոլորի աչքի առաջ՝ հանրահավաքներ, բանկետներ, այցելություններ, ընդունելություններ: Տանը հանգիստ չկա այցելուներից: Մեր բնակարանը դարձել է յուրատեսակ ուխտազնացության վայր ... Շատ հաճախ մարդկանց աչքերին արցունքներ են, ավելի հաճախ ստիպված ենք խլել իրենցից մեր ձեռքերը՝ որպեսզի չհամբուրեն դրանք»²⁹:

Նկարագրված նման հուզումնալից տեսարաններ հաճախ էին հանդիպում բազմազան հանրահավաքների ու արարողությունների ժամանակ, որոնք կազմակերպվում էին թե՛ հայ համայնքի և թե՛ ամերիկյան տարբեր կազմակերպությունների կողմից: Հայաստանի Անկախության ամերիկյան կոմիտեի ատենապետ Զ. Զերարդը հոկտեմբերի 23-ին խնջույք էր կազմակերպել ի պատիվ հայ ներկայացուցիչների՝ ՀՀ նախկին վարչապետ Հ. Քաջազունու, Ազգային պատվիրակության ներկայացուցիչ Աբր. Տեր-Հակոբյանի և նրանց ուղեկցող Ա. Էնֆիալյանի, Ա. Փիրալյանի, Ս. Մելիքյանի ու Գ. Փաստրմաջ-

²⁵ «Հայրենիք», 11 հոկտեմբերի 1919, էջ 1, «Կոչնակ Հայաստանի», 1919, 11 հոկտեմբերի, թիվ 41, էջ 1301–1302:

²⁶ Ռ. Գ. Հ ո վ հ ա ն ն ի ս յ ա ն. 2014, հ. II, էջ 457:

²⁷ Մ. Գ. Զ ի զ մ է ճ ե ա ն. 1930, էջ 417:

²⁸ «Հայաստան», 25 հոկտեմբերի, 1919, թիվ 9–10, էջ 78:

²⁹ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 431, թ. 14–15:

յանի³⁰: Խնջույքին ներկա էին մեծ թվով անվանի ամերիկացիներ, որոնց մեջ էին գրող, բանաստեղծ Հենրի Դեխար, Օսմանյան կայսրությունում ԱՄՆ նախկին դեսպաններ Հենրի Մորգենթաուսն ու Աբրահամ Էլբերսը և այլք:

Զ. Զերարդի ողջույնի խոսքին հաջորդած խանդավառ ծափողջույններից հետո հանդես եկան նաև հայ պատվիրակները: Առաջինը խոսեց Հ. Քաջաղ-նունին, ում խոսքը թարգմանաբար ներկայացնում էր հայ համայնքի ներկայացուցիչ դոկտոր Կոստանդյանը: ՀՀ-ի անունից խորին շնորհակալութ-յուն և երախտագիտություն հայտնելով ամերիկյան ժողովրդին՝ ցույց տված անկեղծ բարեկամության և Հայաստանի Անկախության Ամերիկյան Կոմի-տեին՝ ի նպաստ Հայ Դատի կատարած քայլերի համար՝ Հ. Քաջաղնունին ասաց. «Հայը գիտէ գնահատել եւ որչափ Հայ ազգը կապրի անիկա պիտի երախտագիտութեամբ պիտի յիշէ Ամերիկայի ըրածը Հայաստանի համար, մասնաւորաբար այս մեծ պատերազմի միջոցին»³¹: Նա նշեց. «Հայը գէն ի ձեռին հաստատապէս որոշած է վերաշինել իր աւերած հայրենիքը, թէպէտ ուժասպառ եւ ընկճած, բայց երբեք յուսահատիլ չգիտեր: Այսօր Կովկասի մեջ ունինք Հայ Հանրապետութիւն մը որ գոյութեան եկաւ տասնեւվեցամիս ա-ռաջ անհուն դժուարութեանց մէջէն: Այդ փոքր Հանրապետութիւնը լոկ մասն է միայն Ամբողջական Հայաստանի, որ հայ ժողովուրդը դարերէ ի վեր մշակած է եւ անոր սահմաններու մեջ բնակած է հակառակ թշնամիին հա-տատ ծրագրին, որով այն միշտ ջանացած է խել Հայուն հայրենիքը իր ձեռ-քէն: Այս փոքր Հանրապետութիւնը պետք է ճանաչվուի՝ որպէս զի կարելի ըլլայ նիւթական օգնութիւն դրկել Հայաստան՝ Հայկական բանակ մը կազ-մելու եւ ժողովուրդը կերակրելու համար: Այս Հանրապետութեան ճանա-չուիլը կարելոր է աս պատճառաւ ալ որ երբ հայկական եւ թրքական խնդիրը վճռուի, կազմակերպեալ Հայկական բանակ մը կարող ըլլայ թրքական Հա-յաստանը գրաւելու մեջ զօրաւոր դեր մը կատարել: Զեզմէ մեր խնդրածը, ու-րեմն այս է միայն որ դուք մեզի տաք բարոյական ու նիւթական օգնութիւն կարճ ժամանակի մը համար, այնպես որ մեր նորածին Հանրապետութիւնը ժամանակ եւ պատեհութիւն ունենայ իր իշխանութիւնը հաստատելու: Մենք բացարձակ հաւատք ունինք թէ Դաշնակից պետութիւնները, եւ մանաւնդ այս մեծ Հանրապետութիւնը, պիտի չզլանան մեզի այս օգնութիւնը»³²:

Ի. Զ. Զերարդի խնդրանքին՝ հայտնել ներկաներին, թե ՀՀ-ի պատվի-րակներն ինչ խնդրաքով են դիմում ամերիկյան կառավարությանը, Հ. Քա-ջաղնունին հետևյալ հայտարարությունն արեց. «Հայ Հանրապետութեան ներկայացուցիչները եկած են խնդրելու նախ որ Սեւ ծովում եզերքը գտնուող Պաթում քաղաքէն մինչեւ Հայաստանի սահմանները երկարող երկաթուղիի գիծը, եթե կարելիէ, գրաւուի երկու կամ երեք հազար Ամերիկոյան ծովային զինուորներու կողմէն: Երկրորդ կը խնդրենք որ Ամերիկա զրկէ Հայաստան ուտեստեղէն, գէնք ու ռազմամթերք որպեսզի կարելի ըլլայ կազմել 30,000 զինուորներէ բաղկացած բանակ մը, եւ երրորդ կ'խնդրենք որ Հայաստանի ժողովուրդը, կերակրելու համար պարէն տրուի մինչեւ առաջիկայ հունձքի

³⁰ «Կոչնակ Հայաստանի», 1919, 1 նոյեմբերի, թիվ 44, էջ 1412:

³¹ Նույն տեղում:

³² Նույն տեղում:

եղանակը: Տուէք Հայաստանին զէնք, եւ կրնաք վստահ ըլլալ թէ Թուրքը, Քիւրտը եւ Թաթարը պիտի այլ եւս չհամարձակին Հայ ժողովուրդին հանգիստը վրդովել»³³:

Խնջուքին խոսեց նաև պրոֆ. Աբր. Տեր-Հակոբյանը, ով սահուն անգլերենով Հայ ժողովրդի անունից երախտագիտության զգացումներ հայտնելով Ամերիկյան Կոմիտեին և նրա պատվարժան ատենապետ Զ. Զերարդին, ասաց՝ հայերը երազում էին ունենալ անկախ և միացյալ Հայաստան: Նա նշեց՝ ասելով՝ անկախ՝ նկատի ունենալ Թուրքիայի հետ քաղաքականապես որևէ գործ չունենալը: Իսկ միացյալ Հայաստանը նշանակում էր, որ «Ռուսահայաստանը եւ Տաճկահայաստանը որ այսքան երկար ատեն անիրաւաբար իրարմէ բաժանեալ մնացած են, պետք է միանան մեկ ազգային դրօշակի տակ»³⁴: Տեր-Հակոբյանն ընդգծեց, որ հայերը հավատում են՝ ԱՄՆ-ը նախախնամության կողմից է կոչված ի սեր արդարության ու հանուն մարդկության մեծ դեր կատարել Մերձավոր Արևելքում և հանձն առնել նորանկախ Հայաստանի պաշտպանությունն ու տալ նրան անհրաժեշտ բարոյական և նյութական աջակցությունը:

1919 թ. վերջին հասարակական-քաղաքական բազմամարդ միջոցառումներից էին. Նյու Յորքի ամենամեծ՝ Սուրբ Հովհաննես Ավետարանչի տաճարում նոյեմբերի 23-ին կայացած՝ քաղաքացիական և ռազմական միացյալ առաքելությունը պատվելու շքեղ արարողությունը³⁵, նոյեմբերի 30-ին Նյու Ջերսի նահանգի Ուեստ Հոբոքեն քաղաքում կազմակերպած մեքենաների շքերթը, Հայաստանի ազատություն համար զոհված մարտիկների հիշատակին անցկացված հոգեհանգստյան արարողությունը, բազմամարդ ցույցն ու ճաշկերույթը³⁶, դեկտեմբերի 7-ին Նյու Յորքի «Հիպոդրոմ» թատրոնում կայացած բազմահազարանոց հավաքը³⁷, դեկտեմբերի 13–17-ը նույն ցնծությամբ Բոստոնում անցկացված բազմազան ու բազմամարդ (8000 մարդ) արարողությունները, ընդունելություններն ու հանդիպումները³⁸: Հ. Քաջանունին իր վերոհիշյալ նամակում նշում էր, որ առաքելության անդամները հրավիրում էին շատ ու շատ քաղաքների համայնքների, կազմակերպությունների, անհատների կողմից և, որ ֆիզիկապես հնարավոր չէր այդ բոլոր հրավերներն ընդունել:

Նշված բոլոր միջոցառումներին, հայկական՝ թե՛ քաղաքացիական, և թե՛ ռազմական առաքելությունների անդամներից բացի, ճառերով հանդես էին գալիս ինչպես ամերիկահայ համայնքի ներկայացուցիչներ, այնպես էլ անվանի ամերիկյան հասարակական-քաղաքական բազմաթիվ գործիչներ: Ծածանվող հայկական և ամերիկյան դրոշների ներքո հնչեցվում էին «Կեցցե՛ Հայաստանի Հանրապետություն», «Կեցցե՛ անկախ Հայաստան» կարգախոսերը, կոչեր էին արվում աջակցել միացյալ Հայաստանի ստեղծմանը: Գրեթե բոլոր խոշոր հավաքներն ընդունում էին բանաձևեր, որոնք հղվում էին

³³ Նույն տեղում, էջ 1413:

³⁴ Նույն տեղում, էջ 1412:

³⁵ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 431, թ. 6–7:

³⁶ Նույն տեղում, թ. 7–8:

³⁷ Նույն տեղում, թ. 10:

³⁸ Նույն տեղում, թ. 10–11:

ԱՄՆ նախագահ Վ. Վիլսոնին, Սենատի ղեկավար Հ. Ք. Լոջին, Սենատի Արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովին՝ պահանջելով ճանաչել ՀՀ-ն, հաստատել և ընթացք տալ սենատոր Ջ. Ուիլյամսի առաջարկած հայա-նպաստ բանաձևին: Հ. Քաջազնունին տեղեկացնում էր Ալ. Խատիսյանին, որ բոլոր միջոցառումները, հանդիպումներն ու հավաքները և՛ լուսանկարվում էին, և՛ նկարահանվում, մանրամասն լուսաբանվում մամուլում՝ ինչպես ամերիկահայ ու հայաստանյան, այնպես և՛ ամերիկյան³⁹:

Այսինքն, ինչպես նշում էր ինքը՝ Հ. Քաջազնունին, քարոզչության գործն առաքելությունը կատարում էր բարձր մակարդակով⁴⁰: Առաքելությունն ինքնին անգամ առանց ավելորդ ջանքերի, նպաստում էր ամերիկահայության միավորմանը: Միասնականության առումով ամերիկահայ համայնքում տվյալ ժամանակ տիրող իրավիճակն աննախադեպ էր: Այն փաստը, որ թե՛ քաղաքացիական և թե՛ ռազմական առաքելությունների շրջանակներում ՀՀ-ի կառավարության պատվիրակների հետ մեկտեղ գործում էին Ազգային պատվիրակության լիազոր ներկայացուցիչները նույնպես մեծ ոգևորություն էր առաջացրել ամերիկահայ համայնքում որպես համախմբվածության ու միասնության ցուցիչ:

Այսպիսով, նախկին վարչապետ Հ. Քաջազնունին գործող նախարարապետին ղեկտեմբերի 18-ի հաշվետվության մեջ գրում էր՝ պատվիրակությանը հաջողվել է համակրանք հարուցել ոչ միայն հայկական գաղութում, այլև ամերիկյան հասարակության մեջ և, որն չափազանց կարևոր էր, քաղաքական ու կառավարական շրջաններում: Այդուհանդերձ, նա նշում էր. «Արդյունքներ (իրական իմաստով) առայժմ չկան: Հայ գաղութը դեռ ոչնչով չի իրականացրել իր հայրենասիրական վերելքը: Մյուս կողմից, Միացյալ Նահանգների կառավարությունը դեռ դանդաղում է պատասխանել մեր ներկայացրած պահանջներին: Եզրակացություններ չեմ անում»⁴¹: Փոքր-ինչ հուսահատված Հ. Քաջազնունին շարունակում էր. «Ես դեռ սպասում եմ (ավա՛ղ, չա՛տ վաղուց) որոշ հարցերի լուծմանը: Ես դեռ չեմ կորցնում հույսս՝ վերջապես Ձեզ ինչ-որ կուռ, որոշակի, ընդ որում՝ ուրախ բան հայտնելու համար»⁴²:

Ցավոք, Քաջազնունու սպասումները 1919 թ. վերջին իրականություն չդարձան:

ՀՀ քաղաքացիական առաքելության գործունեությունը 1920 թ. սկզբին

Քաջազնունու պատվիրակության համբերատար աշխատանքը 1920 թ. տարվա առաջին ամիսներին սպասվելիք արդյունքների չհանգեցրեց: Ի պատասխան 1920 թ. փետրվարի 11-ին՝ փոխառությունների վերաբերյալ կառավարությունից ստացված փաստաթղթերի փաթեթի, Հ. Քաջազնունին փետրվարի 23-ին Ալ. Խատիսյանին ուղարկած ծավալուն նամակում ներկայացնում էր իր մտավախությունները: Ըստ նախկին վարչապետի՝ այն, որ

³⁹ Նույն տեղում, թ. 8–9:

⁴⁰ Նույն տեղում, թ. 5:

⁴¹ Նույն տեղում, թ. 15:

⁴² Նույն տեղում, թ. 29:

փոխառությունների թողարկման գործը ծրագրվում էր իրականացնել երկու մասով՝ նախ բաժնետոմսերի տպումը նվիրակելով Ա. Ահարոնյանի գլխավորած պատվիրակության և հետո դրանց իրացումն ԱՄՆ-ում իր միջոցով, արդեն լուրջ տեխնիկական բնույթի անհարմարություններ էր առաջացնում և զգալի կոփարացներ փոխառությունների գործի իրականացումը⁴³։ Բացի այդ, ըստ Հ. Քաջազնունու՝ շատ անգամ ավելի դժվար խնդիր կար՝ կապիտալի հետ կապված. այն է՝ գտնել բանկիրների, որոնք համաձայնության կգալին առևտրական խոշոր տների հետ և կստանձնեին հայկական վարկի բաժնետոմսերի մարումը։ Նա նշում էր, որ տվյալ պահին՝ չնայած իր խմբի կողմից կատարվող աշխատանքներին, դեռևս որևէ տարբերակ չկար։

Հ. Քաջազնունին ընդգծում էր երկու հանգամանք, որոնք հիմնովին տապալում էին իրենց ներդրած ջանքերը։ Առաջինը՝ ԱՄՆ-ում ձևավորված այն համոզմունքն էր, որ ՀՀ-ն չի կարող գոյատևել առանց մանդատար երկրի, սակայն որևէ մեկը չէր ցանկանում ստանձնել այդ հոգատարությունը։ Ըստ Հ. Քաջազնունու՝ այն, որ ԱՄՆ-ը դեռևս չէր ճանաչել հայկական պետությունը ինքնուրույնություն, անմիջականորեն բխում էր հայերի անկենսունակ լինելու մասին նրանց համոզմունքից։ Երկրորդ՝ Հայաստանի մասին հիմնովին հաստատվել է արմատախիլ արվածի և վերջնականապես աղքատացածի, ոչինչ չունեցողի և որևէ ապրանքաշրջանառության անկարողի համբավ⁴⁴։ Հ. Քաջազնունին նշում էր՝ ամերիկացիների համար, փաստորեն, ակնհայտ էր, որ հայերն օգնություն կարիք ունեն։ Սակայն այդ օգնությունն անհատույց և անհասխանաբար պետք է լիներ։ Այս կետը, ըստ Քաջազնունու, հատկապես քարոզում է Մերձավոր Արևելքի կոմիտեն, որը, իհարկե, խղճահարություն էր արթնացնում հասարակության մոտ։ Այնուամենայնիվ, հասկանալի է, որ դա կարող էր բարի մարդկանց բարեգործության մղել, բայց «կոմերսանտին կամ բանկիրին» բնավ չէր խրախուսի նման անհուսալի պարտատիրոջը վարկ տալ։

Ինչևէ, քաղաքացիական առաքելության անդամները դեռ որոշ հույսեր ունեին լուծում գտնելու պարտատոմսերի խնդրի վերաբերյալ։ Հ. Քաջազնունին գրում էր. «Մենք փորձում ենք վստահություն ներշնչել թե՛ ինքներս մեզ, թե՛ մեր ապագային, փորձում ենք ներշնչել, որ թեև հիմա աղքատ ենք, բայց ունենք բոլոր տվյալները, որպեսզի արագ ոտքի կանգնենք և արդարացնենք մեզ ցուցաբերած վստահությունը»⁴⁵։

Սպասելով պարտապանի, որի միջոցով կարելի էր իրականացնել ամբողջ փոխառությունը (կամ դրա մի զգալի մասը)՝ Հայաստանին վարկ տալու համար՝ ՀՀ առաքելությունը լրջորեն մտածում էր կազմակերպել մասնակի թողարկում (առաջին սերիան՝ 5 միլիոնի չափով)՝ ամերիկահայերի և հենց ամերիկացիների ոչ խոշոր գումարների միջոցով։ Հատկանշական է, որ նման պարագայում բաժնետոմսերի գնորդների համար իրենց քայլն ոչ այնքան ֆինանսական գործարք կլիներ, որքան հայրենասիրական ակցիայի իմաստ կկրեր։

⁴³ Նույն տեղում, թ. 35:

⁴⁴ Նույն տեղում, թ. 36–37:

⁴⁵ Նույն տեղում:

Վերոնշյալ հարցի շուրջ քննարկումներ էին տեղի ունեցել Հ. Յ. Դաշնակցության Բոստոնի կենտրոնական կոմիտեում: Այստեղ լավատեսները պնդում էին, որ նշված տարբերակով հնարավոր էր փոխհատուցել ամբողջ հինգ միլիոն գումարը: Թերահավատները, որոնց թվում էր նաև Հ. Քաջագնունին, չէին հավատում նման հաջողությանը, բայց մտածում էին, որ մոտ մեկ միլիոն կարելի է հավաքել: Ամեն դեպքում ջանքեր չէին խնայվում փոխառությունների վերաբերյալ ծրագրերն իրականացնելու համար: Դրա հետ մեկտեղ նրա պատվիրակությունն ակտիվ գործունեություն էր վարում նաև ՀՅ Դաշնակցության կողմից՝ Հայոց բանակին օգնելու նպատակով 1920 թ. հունվարի վերջից նախաձեռնած հանգանակության իրականացման գործում⁴⁶:

Այդ ընթացքում 1920 թ. փետրվարին, Հ. Քաջագնունին շարունակում էր բանակցել “Equipment Company”-ի հետ: Վերջինիս հետ մինչ այդ՝ ինչպես արդեն նա տեղեկացրել էր վարչապետին, պայմանագիր էր կնքվել: Սույն կազմակերպության ներկայացուցիչների հետ քննարկումների նպատակով առաքելության իրավախորհրդատու Քեբաբյանը երկու անգամ Նյու Յորքից մեկնել էր Վաշինգտոն, որտեղ ընկերությունն ակտիվ գործունեություն էր ծավալել: Գործարքի հաջողության դեպքում ՀՀ-ն կարճ ժամանակում կմատակարարվեր մեծ քանակությամբ ապրանքով: Այս հանգամանքը նպաստում էր մեկ այլ հաջող գործարքի Հայաստանի համար այլուր տեղափոխող “U. S. Shipping Board” ընկերության հետ: Վերջինիս վարչությունը Հայտարարել էր՝ եթե ԱՄՆ-ի ռազմական նախարարությունը համաձայնի՝ “Equipment Company”-ի միջոցով վարկով ապրանքներ տրամադրել ՀՀ-ին, ապա նա, իր կողմից, կհամաձայնի այդ ապրանքները Բաթում հասցնել՝ նույնպես վարկով: Այս վերջին գործարքը հիմնալի հնարավորություն կլիներ և, ինչպես գրում էր Քաջագնունին, «չատ կթեթևացներ մեր վիճակը, քանի որ ծովային տրանսպորտի համար մեզնից կարող է պահանջվեր 1–1, 5 միլիոն դոլար կանխիկ»⁴⁷:

1920 թ. փետրվարի վերջին Հ. Քաջագնունին տեղեկացնում էր նաև Ա. Խատիսյանին, ով կապ է պահպանում «Ռոքֆելերի ֆոնդ»-ի հետ ու, որ Հայաստանի կառավարության անունից շնորհակալություն է հայտնել վերջինիս տնօրենին առ այն, որ հիմնադրամն իր վրա էր վերցրել Հայաստանի համար 35 000 տոննա ալյուրի ծովային փոխադրման ծախսերը: Նա հույս էր հայտնում, թե հնարավոր է, որ ապագայում էլ այդ հիմնադրամն օգնի հալոթյանը:

Եզրակացություն

Այսպիսով, Հ. Քաջագնունու գլխավորած ՀՀ պաշտոնական պատվիրակությունը ջանք չէր խնայում և անում էր հնարավոր ամեն բան իր առաքելությունը հաջողությամբ պսակելու համար: Այդուհանդերձ, 1919 թ. վերջին – 1920 թ. սկզբին արդյունքները հուսադրող չէին, իսկ ակնկալիքներն ԱՄՆ վարչակազմի քաղաքականությունից գնալով նվազում էին:

⁴⁶ Գ. Տ օ ն ա պ ե տ ե ա ն. 1995, Բ հատոր, էջ 511:

⁴⁷ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 431, թ. 38:

Ձկար առաքելության նախկին ոգևորությունը հայոց հայցադիմումների իրականացման հետ կապված, քանի որ անգամ հայամետ ամերիկյան շրջաններում հստակ քաղաքական դիրքորոշում չկայացվեց հայկական պահանջների հանդեպ: Այդ ամենն առաջիկայում իրադարձությունները տանելու էին դեպի անցանկալի զարգացումներ և, ի վերջո, ԱՄՆ գործուղված ՀՀ-ի քաղաքացիական առաքելության երկար ամիսների գործունեության գրեթե անարդյունք ավարտին:

Արմենուհի Ղամբարյան – պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի ընդհանուր պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող, Մ. Հերացու անվան ԵՊԲՀ-ի հասարակական առարկաների ամբիոնի դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունը՝ հայ-ամերիկյան, հայ-բրիտանական հարաբերությունները XX դ. սկզբին: Հեղինակ է 3 մենագրության և շուրջ 40 հոդվածի:
vanarmin@mail. ru

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«Կոչնակ Հայաստանի» (Նյու Յորք), 1919, 11 հոկտեմբերի, թիվ 41; 18 հոկտեմբերի, թիվ 42; 1 նոյեմբերի, թիվ 44:

«Հայաստան» (Փարիզ), 1919, 11 հոկտեմբերի, թիվ 8, 25 հոկտեմբերի, թիվ 9–10:

Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ), ֆ. 199, ց. 1, գ. 1, 43; ֆ. 200, ց. 1, գ. 20, 290, 431, 498, 525; ֆ. 200, ց. 2, գ. 59:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության նիստերի արձանագրություններ 1918–1920 թթ., 2014, Երևան, Հայաստանի ազգային արխիվ, 624 էջ:

Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի նիստերի արձանագրություններ 1918–1920 թթ., 2010, Երևան, Հայաստանի ազգային արխիվ, 616 էջ:

Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828–1923), 1972, խմբ. Ջ. Կիրակոսյանի, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 810 էջ:

«Հայրենիք» (Պոսթոն), 11 հոկտեմբերի 1919; 12 հոկտեմբերի 1919; 15 հոկտեմբերի 1919:

Հովհաննիսյան Ռ. Գ. 2014, հ. II, Հայաստանի Հանրապետություն, Վերսալից-Լոնդոն, 1919–1920, Երևան, 708 էջ:

Ղամբարյան Ա. 2019, № 3, Հ. Քաջազնունու հաղորդումը ԱՄՆ Սենատի Արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի ենթահանձնաժողովում (հոկտեմբեր, 1919 թ.). – ՊԲՀ, 254–261 էջ:

Ղամբարյան Ա. 2020, Գ. Փաստորմաձյանի հաղորդումը ԱՄՆ Սենատի Արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի ենթահանձնաժողովում (հոկտեմբեր, 1919թ.). – «Регион и мир» (Ереван), том XI, № 6, с. 89–93.

Ճիզմէճեան Մ. Գ. 1930, Պատմութիւն ամերիկահայ քաղաքական կուսակցութեանց (1890–1925), Ֆրէզնո, «Նոր օր», 572 էջ:

«Յառաջ» (Երևան), 10. I. 1920:

Վրացյան Ս. 1998, Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, «Հայաստան», 704 էջ:

Տոնապետեան Գ. 1995, Բ հատոր, ՊՀ. 3. Ղաշնակցութիւնը Հիւսիսային Ամերիկայի մեջ (1910–1923), Պոսթոն, Հայրենիք հաստատություն, 511 էջ:

Ованисян Р. Г. 2007. Международные отношения Республики Армения 1918–1920. Ереван, «Тигран Мец», 889 с.

Махмуриян Г. Г. 2018. Армения в политике США 1917–1923 гг. Ереван, изд. Института истории НАН РА, 608 с.

ГРАЖДАНСКАЯ МИССИЯ ПЕРВОЙ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ В США
(Конец 1919 г. – начало 1920 г.)

АРМЕНУИ ГАМБАРЯН

Р е з ю м е

Ключевые слова: Республика Армения, США, признание, резолюция, гражданская миссия, подкомитет, содействие, продовольствие, заем, община, единство, митинг.

В начале 1919 г. продовольственный вопрос продолжал оставаться одним из серьезнейших в ряду многочисленных проблем, стоявших перед правительством молодой Республики Армения.

С целью борьбы с голодом, все еще царившем в стране, правительством Армении в конце января 1919 г. было принято решение, утвержденное парламентом в качестве специального законопроекта о формировании гражданской миссии, которая в конце мая того же года была командирована в Европу, а затем в США. Под председательством бывшего премьер-министра Республики Армения Оганеса Каджазнуни в группу делегатов входили капитан Сурен Меликян в качестве секретаря председателя, экономические советники — бывший министр финансов Арташес Энфиаджян и агроном Артем Пиралян.

Понимая, что на иски армян в Париже в 1919 г. не было дано однозначного ответа, в конце сентября миссия отправилась в США, где ее главной целью было заручиться экономической поддержкой Америки. Несмотря на выступления в подкомитете Сената США, многочисленные встречи с различными высокопоставленными официальными лицами в конце 1919 г. — в начале 1920 г., усилия гражданской миссии Республики Армения не увенчались успехом, за исключением решения некоторых продовольственных вопросов.

Арменуи Гамбарян — к. и. н., старший научный сотрудник отдела общей истории Института истории НАН РА, доцент кафедры общественных дисциплин ЕрГМУ. Научные интересы: армяно-американские, армяно-британские отношения в начале XX в. Автор 3 монографий и около 40 статей. vaparmin@mail.ru

CIVIL MISSION OF THE FIRST REPUBLIC OF ARMENIA
IN THE USA
(late 1919 – early 1920)

ARMENUHI GHAMBARYAN

S u m m a r y

Key words: The Republic of Armenia, the USA, recognition, resolution, civil mission, subcommittee, assistance, food, loan, community, unity, demonstration.

At the beginning of 1919, the food issue continued to be one of the most serious among the numerous problems the Government of the young Republic of Armenia faced.

In order to combat the famine still reigning in the country, the Government of Armenia at the end of January 1919 adopted a decision approved by the Parliament as a special bill on the formation of a civil mission, which at the end of May of the same year was sent to Europe, and then to the United States. Under the chairmanship of former Prime Minister Hovhannes Kajaznuni, the group of delegates included Captain Suren Melikyan as the Chairman's secretary, economic advisers – former Finance Minister Artashes Enfiayyan and agronomist Artem Piralyan.

At the end of September, realizing that the claims of the Armenians in Paris in 1919 were not given an unambiguous answer, the mission went to the United States, where its main goal was to enlist the economic support of the United States. Despite the statements before the US Senate Subcommittee, numerous meetings with various high-ranking US officials in late 1919 – early 1920 the efforts of the civil mission of the Republic of Armenia, with the exception of some food issues, were not crowned with success.

Armenuhi Ghambaryan – Candidate of Sciences in History, Senior Researcher at the Department of General History of the NAS RA Institute of History, Associate Professor of the Department of Social Disciplines of the YSMU. Scientific interests: Armenian-American, Armenian-British relations at the beginning of the 20th century. Author of 3 monographs and about 40 articles. vanarmin@mail.ru